

ЕТНІЧНИЙ СЕПАРАТИЗМ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ

М. А. Мосора

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +38(096)43-40-284; e-mail: mosoramihajlo@gmail.com*

У статті висвітлено основні теоретичні підходи до причин виникнення етнічного сепаратизму. Розкрито особливості явища сепаратизму та встановлено значення терміну «етнічний сепаратизм». Досліджено сучасний стан теоретичної розробки поняття етнічного сепаратизму. Визначаючи складну природу походження явища етнічного сепаратизму, наголошено, що останній може проявлятися за будь-яких соціальних формацій, політичних режимів тощо. Окреслено основні передумови та причини розгортання сепаратистських настроїв етносу. Обґрунтовується зв'язок етнічного сепаратизму із особливостями національної ідентичності, соціально-економічним становищем, територіальним розташуванням, релігійно-культурними відмінностями, політико-правовими стандартами в державі. З огляду на це, проаналізовано важливість кожної із причин-каталізаторів етнічного сепаратизму. Акцентовано увагу на необхідності проходження етносом етапу «політизації етнічності», що передуює, на думку автора, проявам відкритого сепаратизму.

Ключові слова: *етнічний конфлікт, етнічний сепаратизм, етнос, національна ідентичність, політизація етнічності, сепаратизм.*

Більшість держав світу у ХХІ ст. є поліетнічними. Зрозуміло, що співіснування в межах однієї держави кількох і більше етнічних груп саме по собі створює підстави для потенційних конфліктів. Тому, для держави, як політико-територіального об'єднання, залишається актуальним питанням збереження цілісності та формування у суспільстві консенсусу стосовно політико-правового статусу етногруп.

Етимологічно термін «сепаратизм» походить від латинського слова «separatus», що означає відокремлення, і спочатку використовувався виключно для визначення процесів, що мали місце в суспільно-релігійному житті [2, с. 660]. На початку ХХ століття сепаратизм визначається виключно як політичний рух, спрямований на досягнення окремою частиною держави автономії або політичної самостійності.

Серед численних типів і форм сепаратизму, які знає історія людства, найпоширенішим виявився етнополітичний сепаратизм, що зумовле-

но самою природою етносу, оскільки в його основі лежать такі інтеграційні фактори, як етнічна самосвідомість – «ми – не ми», «свої – чужі», спільна територія, культура, мова, історичні традиції. Етнічний сепаратизм може проявитися за будь-яких формацій і соціально політичних режимів, оскільки етнос не є явищем соціальним.

Вивченням явища етнічного сепаратизму на заході займались: М. Спенсер, М. Тофт, Д. Горовіц, Д. Лейк, Д. Ротшильд, М. Браун, Е. Сміт, та інші. До основних російських дослідників варто віднести: Р. Абдулатипова, В. Тишкова, И. Бочарникова, Ю. Морозова, В. Лутовина та багато інших. В Україні над вивченням явища етнічного сепаратизму працювали: М. Басараб, О. Цебенко, Н. Горло, В. Наконечний, К. Вітман, І. Монолатій, М. Гон та інші.

Л. Гумільов визначає поняття етнос як біологічну одиницю, а сам етнічний поділ людства – як один із способів адаптації у ландшафтах (не стільки у структурі, скільки у поведінці). Тобто феномен етносу належить до біогеографічних, а не історико-соціальних явищ. Разом з тим, наполягаючи на домінуючому біогеографічному факторі, у визначенні поняття «етнос» не слід відкидати і роль спільності економічного життя, не кажучи вже про його роль і місце в сепаратистських рухах [9, с. 307].

Етнічний аспект сепаратизму розкривається в «Політологічному словнику» за редакцією М. Головатого та О. Антонюка. Автор статті «Сепаратизм етнічний» В. Вілков розуміє під етнічним сепаратизмом ідеологію та практику дій суспільно-політичного руху, що спрямовані на встановлення суверенітету етнічної спільноти на території її проживання в межах існуючої держави, відокремлення території і створення власної держави або її приєднання до іншої (іредентизм). Зазначається, що етнічний сепаратизм являє собою найпоширеніший в історії людства тип сепаратизму. Такий його характер зумовлений тим, що абсолютна більшість етносів не є розсіяними, їх життєдіяльність відбувається у тісному зв'язку з територією. Крім того, за словами автора, етнічні інтереси здатні інтегрувати та виражати будь-які інші колективні соціальні інтереси, а етнічні почуття – стимулювати та емоційно підтримувати тривалу політичну боротьбу. За своєю специфікою етнічний сепаратизм є формою вияву міжетнічного конфлікту і виникає в результаті зіткнення інтересів двох і більше етнічних спільнот, що живуть у межах території однієї або сусідніх держав. Основним питанням міжетнічного протистояння є боротьба за владу за допомогою різноманітних мирних та збройних методів, шляхом створення інститутів суверенності. [2, с. 660-663].

З огляду на неоднозначність самого поняття «етнічний сепаратизм» у наукових колах поширюється часто упереджене ставлення до нього. Так, характеристика поняття, іноді, надається із сторони централізованої держави чи титульного етносу, що, в свою чергу, наділяє поняття негативним контекстом. Важливим елементом у з'ясуванні суті по-

няття «етнічний сепаратизм» є визначення причин та передумов цього явища.

Політизація етнічності є передумовою етнічного сепаратизму та розпочинається з усвідомлення елітою або ядром етносу того, що досягти покращення свого соціального, економічного становища або створення умов для етнокультурного розвитку можна лише за допомогою політичних засобів. Політичні еліти починають переконувати інших представників етногрупи у тому, що вирішити свої економічні, соціальні, культурні та інші проблеми вони зможуть, тільки висунувши ультиматум владі титульного етносу: змінити політичний статус (з етногрупи до національної меншини, з національної меншини до державотворчої нації), розширити представництво в системі влади (шляхом запровадження механізмів квотування) і управління, набути територіальної або екстериторіальної автономії. Як правило, в процесі політизації етнічності політичні еліти апелюють до дискримінованого становища етносу у державі. Тому й вимагають автономного статусу, збільшення фінансування або запровадження етнічного квотування для вирівнювання становища меншини у державі поряд з титульною більшістю [3, с. 124].

Особливу роль за умов політичної мобілізації меншин, як і загалом інших груп, відіграють такі фактори, як мотив безпеки та принцип справедливості. Сучасний український дослідник І. Монолатій вважає, що етнополітична мобілізація пов'язана з рівнем «національної свідомості групи, її етнічною культурою, усвідомленням проблем етнічного розвитку і шляхів їх розв'язання, ступенем вираження етнічної самобутності, наявністю такого важливого фактора консолідації, як етнічне лідерство» [7, с. 274]. Етнічна мобілізація й активна участь у суспільно-політичних процесах засвідчують те, що в умовах транзитного суспільства етнічні суб'єкти стають помітними гравцями на політичній шахівниці. Зміна статусу етногрупи на більш «політично здатну», дозволяє відчутти в середині групи (особливо в колах еліти) потенціал до активних дій та набуття в очах міжнародної спільноти «політичної дієздатності». Такий перебіг подій, дуже часто закінчується поширенням ідей автономізму, іредентизму, сецесіонізму чи енозису.

Головний рушійний фактор що спричиняє виникнення сепаратизму – національна ідентичність – подібного висновку доходить американська дослідниця Мета Спенсер («Separatism: democracy and disintegration»). Ідеологія сепаратизму, за її словами, повинна спиратися на історичний досвід незалежності нації, що мала місце в даному регіоні. Якщо такої немає, то слід шукати опору в незалежності ідентичних територій або близьких за походженням етносів. З іншого боку, Спенсер зазначає, що націоналісти можуть прийти до домовленості з центральною владою, зробивши предметом торгу той чи інший рівень автономії для свого народу чи регіону [12].

Інша із теорій виникнення етнічного сепаратизму ставить наголос на територіальній приналежності етносу, його «емоційного зв'язку» із територією проживання. Так, Моніка Тофт зосереджує увагу на тому, що етноси і держава абсолютно по-різному (ірраціонально і раціонально) ставляться до своєї території. Для перших територія часто є «святою» частиною їх національної ідентичності. Держави, у свою чергу, прагнуть до встановлення юридичного, економічного і військового контролю за територіями. У ряді випадків ці інтереси конкурують один з одним, і розгортається конфлікт. Територія відіграє життєво важливу роль у внутрішніх і міждержавних справах. Тофт заперечує думку дослідників, які вважають, що з глобалізацією значення території зменшується. Інакше, за її словами, етнічні групи не демонстрували б такого запалу у прагненні контролювати свою вітчизну («бути господарем у власному домі»). Сучасні політологічні дослідження етнічних конфліктів зв'язку між ідентичністю та контролем над своєю територією часто не приділяється належної уваги. Однак, ігнорування відповідного чинника ускладнює розуміння динаміки конфлікту, який є боротьбою за контроль над територією [4, с. 164-165].

Американський політолог З. Бжезінський, розмірковуючи над причинами етнічного сепаратизму, вважає рушійною силою мовне питання. За його словами, спочатку національні почуття фокусуються на проблемі відродження національних мов, що виражає прагнення до національного самозбереження перед лицем прогресуючої асиміляції, потім висувуються вимоги національної культурної автономії та національного культурного самовизначення, що призводить згодом до боротьби за національний суверенітет [8, с. 151].

Необхідно приділити увагу ступеню відносного економічного й культурного розвитку різних етнічних спільнот і категорій, а також і регіонів, у яких вони розміщені. Рухи етнічного сепаратизму, доводить Дональд Горовіц, найшвидше і найчастіше виникають серед відсталих етнічних груп у відсталих регіонах. Економічний інтерес, поєднаний з груповою стурбованістю за майбутнє етносу, пояснює виникнення етнічного сепаратизму, але в більшості випадків групова стурбованість (ірраціональне) переважає оцінювані економічні здобутки (раціональне) [5, с. 106-108].

Об'єктом аналізу Д. Горовіца, серед інших, стають і модернізаційні теорії етнічності, які, як правило, підкреслюють той факт, що вигоди сучасності нерівномірно розподілені між етнічними групами. Саме такий нерівномірний розподіл економічних і освітніх можливостей є, на думку автора, важливим джерелом групової напруженості. Горовіц, як головну причину конфлікту, називає «протиставлення відсталих і передових груп», оскільки «деякі групи першими стартують у змаганні за отримання вигод сучасності, соціальні класи що з'являються, мають тенденцію до часткового збігу і зміцнення кордонів етнічних груп, у такий спосіб

ще більше підсилюючи конфронтацію між етнічними групами» [5, с. 102-103]. Теорії модернізації роблять основний наголос на сучасні еліти, сучасну систему стратифікації і сучасний сектор суспільств, що розвиваються, в цілому. Однак, як зазначає і сам автор, ці теорії приділяють недостатню увагу конфліктним мотивам не еліт, чия участь у розподілі вигод являється незаперечною.

Схема відокремлення, запропонована Горовіцем, не є вичерпною та має правити лише за вказівку. Так, Ентоні Сміт вважає що є дуже багато мінливих чинників: суворість етнічної дискримінації, представництво на державній службі, ступінь міграції в регіони тощо – тож не можна робити висновків про поширення і час виникнення сепаратизму з огляду лише на відносний розвиток груп і регіонів [10, с. 145].

Девід Лейк і Дональд Ротшильд обґрунтовують тезу, що міжетнічні війни частіше виникають в географічно ізольованих регіонах, де впродовж довгого часу компактно проживає певна національна група, що має досвід воєн за незалежність або за владу у «великій» державі. Даний підхід виділяє швидше не причини, а передумови, що сприяють виникненню етнічного сепаратизму. Коли члени етнічної групи відчувають страх за своє майбутнє, вони готуються до конфлікту. Автори виділяють ряд чинників, які сприяють розвитку таких побоювань: зниження культурної безпеки, минулий досвід конфлікту, занепад держави. На останньому чиннику Лейк і Ротшальд особливо наголошують. Крім того, нездатність держави бути посередником у врегулюванні міжетнічних протиріч сприяє її занепаду [11, с. 41-50].

Майкл Браун спробував виділити «природні», соціальні та політичні чинники, відповідальні за початок конфлікту, серед них: слабкість держави, проблеми із забезпеченням внутрішньої безпеки, наявність дискримінаційних політичних інститутів, особливості етнічної географії даної країни (компактність проживання окремих етнічних груп), культурна та економічна дискримінація. До цього переліку варто додати панування конфліктної політичної культури. Адже вибір методів для вирішення суперечностей (як економічних, так і політичних) диктує наявна політична культура та режим. Висновки Брауна співпадають з висновками Джеймса Фірона і Девіда Лейтина, які вважають, що наявність політичної та економічної дискримінації є визначальним фактором, а не етнічні та релігійні відмінності [4, с. 165].

Сепаратизм часто виникає на базі глибоко пережитих утисків та чіткого усвідомлення свого становища, тому сепаратистські настрої є наслідком тривалого процесу самоусвідомлення в середовищі етнічної спільноти. На думку Баранова, сепаратизм був і залишається суто радикальним, егоцентричним способом розв'язання проблем, які так чи інакше виникають в багатонаціональних суспільствах з метою відокремлення від єдиного цілого і формування власної державності, що в свою чергу

приводить до втрати державою частини території і отримання нею вороже налаштованих сусідів [1, с. 107-108].

Однією із основних причин етнічного сепаратизму є політико-правова дискримінація, що часто проявляється через позбавлення етнічних меншин права участі у роботі центральних органів державної влади або можливості формування органів місцевого самоврядування на території проживання. Це, відповідно, призводить до заниження статусу етнічної спільноти у національно-територіальній структурі держави. Володіння політичною владою, на думку Д. Маковської, не тільки впливає на можливість лобювання інтересів етногрупи, але й має високий конфліктогенний потенціал, оскільки воно визначає об'єктивні умови існування етнічних груп у межах політичного суспільства, активно формує суб'єктивне сприйняття статусних розбіжностей [6, с. 92].

В окрему групу варто виділити фактори, що не є безпосередніми причинами спалаху «етнічних сепаратизмів», але їх вплив значно підвищує вірогідність початку конфлікту. Серйозний внутрішній конфлікт або війна в сусідній державі, може призвести до ескалації насильства. Натомість сусідство з демократичними державами зменшує ризик. Важливим фактором для визначення вірогідності конфлікту є життєвий рівень етнічної меншини та наявність багатої і впливової діаспори [4, с. 165].

Таким чином, виникнення сепаратистського руху в державі пов'язане з наступними чинниками: політико-правове становище етносів; політизація етнічності (формування активної політичної еліти, здатної очолити цей рух); потужний зв'язок національної ідентичності всередині етносу; соціально-економічне становище в державі; територіальні особливості (географічна ізоляваність), історична тяглість сепаратистського руху та ін. Важливим чинником є дискримінація, яка може проявлятися як політична так і економічна. Політична дискримінація означає, що дана етнічна одиниця позбавлена політичних прав, на відміну від домінуючої більшості. Економічна дискримінація призводить до ситуації «внутрішньої колонії», коли певна частина території перетворюється на своєрідного економічного донора.

Література

1. Баранов А. Сепаратизм в современном мире: политико-территориальный аспект / А. Баранов // Человек. Сообщество. Управление. – 2005. – №3. – С. 107-123.
2. Вілков В. Сепаратизм етнічний / В. Вілков; за ред. М. Головатого та О. Антонюка // Політологічний словник: навчальний посібник для студ. вищ. навчальних закладів. – К.: МАУП, 2005. – С. 660-663.
3. Вітман К. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави / К. Вітман // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т.9. – С. 121-128.

4. Гайдай Д. Новітні підходи у дослідженні «етнічних конфліктів» / Д. Гайдай // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2009. – №12. – С. 160-168.
5. Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти / Д. Горовіц. – Харків:Каравелла, 2004. – 684с.
6. Маковська Д. Теоретичні засади виділення суб'єктивних аспектів етнічного статусу як чинника регіональних етнополітичних конфліктів / Д. Маковська // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2010. – №47. – С. 84-94.
7. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр.: монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
8. Олішевська В. Сепаратизм: сутність, зміст, основні підходи / В. Олішевська // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – №5. – С. 150-152
9. Панібудьласка В. Етнополітичний сепаратизм - поняття, зміст, форми і природа / В. Панібудьласка // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2009. – №44. – С. 306-313.
10. Сміт Е. Національна ідентичність / Е.Сміт. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
11. Lake D. Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict / D. Lake, D. Rothchild // International Security. – 1996. – Vol.21. – P. 41-75.
12. Spencer M. Introduction to Separatism: Democracy and Disintegration [Electronic Resource] / M. Spencer. – Access Mode: http://www.mettaspencer.com/?Papers:Academic_papers:Separatism_Democracy_and_Disintegration

*Стаття надійшла до редакційної колегії 17.09.2016 р.
Рекомендовано до друку д.політ.н., професором **Монолатієм І.С.**,
д.політ.н., професором **Лазаровичем М.В.** (м. Тернопіль)*

ETHNIC SEPARATISM: THEORETICAL BASIS OF CAUSES

M. A. Mosora

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76025, Ivano-Frankivsk, ShevchenkoStr.,57;
ph. +38(096)43-40-284;e-mail:mosoramihajlo@gmail.com*

The basic theoretical ideas to the causes of ethnic separatism presented in the article. The meaning of terms "separatism", "ethnic separatism" are ascertain. The modern state of theoretical concept ethnic separatism is re-search. The ethnic separatism, author accent, can manifest in any social formations, political regimes. The basic prerequisites and reasons tendency of

separatism in ethnic group is analyze. The connection with ethnic separatism of national identity, socio-economic status, geographical location, religious and cultural differences, political and legal standards in the country is explained. Therefore, the importance of each of the catalysts reasons ethnic separatism is analyzed. Author point that the "politicization of ethnicity" antedate manifestations of separatism.

Key words: *ethnic conflict, ethnic separatism, ethnicity, national identity, the politicization of ethnicity, separatism.*